

УДК 330.341

М.С.ВЛАДИМИРОВА

Харківський національний університет міського господарства імені О.М.Бекетова

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ

Розглянуто питання інтелектуального та людського капіталів як головних детермінант інноваційного розвитку економіки. На матеріалах аналізу людського фактору визначено, що він посилює свій вплив на економіку, соціум, проведення реформ, має першорядне значення на формування в Україні економіки знань. Сформульовано положення щодо інституційних правил і завдань використання в інноваційній діяльності потенціалу національного інтелектуального капіталу.

Рассмотрены вопросы интеллектуального и человеческого капиталов как главных детерминант инновационного развития экономики. На материалах анализа человеческого фактора определено, что он усиливает свое влияние на экономику, социум, проведение реформ, имеет первостепенное значение для формирования в Украине экономики знаний. Сформулировано положение о институциональных правилах и задачах использования в инновационной деятельности потенциала национального интеллектуального капитала.

The issues of intellectual and human capital as the main determinant of innovative economic development. The paper considers the question of intellectual and human capital as the main determinant of innovative economic development. On materials of human factor analysis it is determined that it is increasing its impact on the economy, society, reform, is of paramount importance for the formation in Ukraine of the knowledge economy. Formulated provisions on institutional rules and tasks used in innovation capacity of national intellectual capital.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський фактор, інноваційна діяльність, економіка знань, інвестиції в людський капітал.

Актуальність та постановка проблеми. Починаючи з другої половини XX століття, інтерес до ролі людського капіталу в економіці зріс, що пов'язано з об'єктивними причинами: перспектива розвитку держав в умовах переходу до постіндустріального виробництва пов'язана з вирішенням проблем збереження, нарощування, грамотного використання і вмілої комерціалізації інтелектуального потенціалу як одного з найважливіших стратегічних факторів економічного зростання. Сьогодні практично всі країни світу входять в складний період оновлення знань та економічної практики, в епоху інформаційно-комунікаційних технологій, в якій інтелект буде впливати на весь комплекс життєвих умов суспільства. В економічній науці все більше затверджується думка, що всі економічні фактори залежні від людських мотивів і мотивацій, тобто всі вони пов'язані з соціальними чинниками і нормами. Відзначимо й інший момент у механізмі економічного розвитку, який можна стисло визначити як нове розуміння ресурсів і рушійних сил: практично всі ресурси вичерпані, окрім людського. У ринковій економіці діє конкурентна стратегія поведінки. І згідно класич-

ним уявленням конкурують на ринку товари і послуги. Але зараз у світовій економіці конкурують корпоративний інтелект і моделі економічної політики. У сучасних умовах конкурентні переваги економіки та можливості її модернізації в значній мірі визначаються як раз накопиченим і реалізованим людським та інтелектуальним капіталом. Саме люди з їх освітою, кваліфікацією та досвідом визначають межі і можливості технологічної, економічної і соціальної модернізації суспільства, саме вони формують нову галузь суспільного виробництва – індустрію інформаційно-інтелектуальних продуктів і економіку знань.

Для України з її багатими природними ресурсами та індустріальним досвідом виробництва проблема підвищення конкурентоспроможності – одна з центральних в її економічній політиці. І рішення цієї проблеми шляхом інноваційного розвитку цілком реальне. Для цього лише слід відійти від стереотипів старого політичного і економічного мислення й задіяти механізми використання свого людського капіталу.

Концепція людського капіталу в сучасному вигляді сформувалася, головним чином, під впливом праць таких відомих економістів, як Г. Беккер, Т. Шульц, Б. Вейсброд (Вашингтонський університет), Дж. Мінцер (Колумбійський університет), Л. Туроу (Массачусетський технологічний інститут), У. Боуен, М. Фішер, Дж. Вейзе (Кембріджкій і Оксфордський університети), М. Блауг, С. Боулс, Й. Бен-Порет, М. Вудхолл, Е. Денісон, С. Дейзі, Дж. Кендрік, Б. Кікер, Р. Лейард, Ф. Махлуп, Г. Псахаропулос, Ф. Уелч, Б. Чизвик, Р.І. Капелюшников, С.А. Дятлов, А.І. Добринін, В.А. Конов, С.А. Курганський, І.В. Іллінський [1-9].

Проблематика інтелекту та інтелектуального капіталу, як ресурсу розвитку і як рушійної сили прогресу, достатньо глибоко досліджена. Описано сутнісні характеристики інтелектуального капіталу, процес інтелектуалізації, роль знань в інноваційній діяльності. Але час змінює і умови зовнішнього середовища, і самі уявлення про її економічні процеси і відносини. Тому в сьогоденних реальних умовах виникає гостра необхідність дослідження як наявного потенціалу інтелектуального капіталу, так і методів його практичного використання для забезпечення входження України в кагорту передових країн світу, де інтелектуальні ресурси отримали належну оцінку і підтримку.

Мета даної статті полягає в розгляді нових аспектів формування людського та інтелектуального капіталів як чинників інноваційного розвитку, що дозволяють більш повно розкрити механізми створення конкурентоспроможної економіки і визначити вплив людського фактору на інноваційний розвиток країни та регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «капітал» різними вченими розкривається неоднозначно. Одні в ньому бачать в основному гроші, інші – матеріальні фактори виробництва. По К.Марксу капітал – це вартість, яка продукує додану вартість. У будь-якому випадку капітал – це і ресурс, і рушійна сила. Не вдаючись у нюанси трактування категорії «людський капітал», прийнемо за основу підхід С. Дятлова, який визначив людський капітал як «сформований в результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які доцільно використовуються в тій чи іншій сфері суспільного відтворення, сприяють зростанню продуктивності праці і виробництва, і тим самим впливають на зростання доходів (заробітків даної людини) [10].

У новій економіці головну роль серед різновидів капіталу відводять «людському та інтелектуальному капіталам». Мабуть це справедливо, оскільки людина, особливо з її високим рівнем інтелекту, може розглядатися як унікальний невичерпний ресурс економічного розвитку. І успіх будь-якої економіки полягає в управлінні людиною та її знаннями. Україна має досить ємний потенціал інтелектуального капіталу, але він в значній мірі зруйнований, неорганізований і неоцінений в своїй трудовій діяльності. Цю стратегічну помилку необхідно терміново виправляти. Звернемо увагу експерта з інноваційних проблем Л.К. Туроу: «очевидно, що в нових умовах наслідки матеріальних втрат, які були нанесені нації, можна подолати, наслідки втрат інтелектуальних – ніколи» [11].

Загальнонаціональний для України характер проблеми інноваційного розвитку, за незмінних умов використання власного інтелектуального ресурсу, стосується не тільки масштабу державної стратегії, а і всіх окремих суб'єктів господарчої діяльності, в т.ч. великих і малих підприємств. На первинному рівні виробництва є безумовно свій зріз проблем і завдань ефективного розвитку, досягнення конкурентних переваг, впровадження наукомістких технологій, енергоефективних програм. Ці завдання підприємства мають вирішувати самостійно, оскільки ринкова економіка підтримує моделі самозабезпечення і саморозвитку. Тому для підприємств визначити і задіяти свої інтелектуальні ресурси є завданням першорядним. Але його вирішення потребує глибокого розуміння всього багатозначного комплексу питань інтелектуального і інноваційного розвитку. Наявність значного наукового матеріалу з проблематики інтелектуальних ресурсів і методів їх використання є передумовою для поглибленого аналізу, тим більш, що наукові

погляди і розробки однозначної відповіді на конкретні запитання підприємств не забезпечують.

Важливим є той факт, що інтелектуальний капітал як економічна категорія не може існувати тільки в ринковій економіці, в умовах ринку, як і інші форми капіталу, коли здатність до праці є товаром, що приносить не тільки вартість, але і додаткову вартість. Ринок платить за те, що має цінність. Саме в ринковому суспільстві нерівність людей в їх інтелектуальних здібностях найбільш різко впадає в очі. Розрив між тим, що насправді являє собою людина і її наявні успіхи, з одного боку, і тим, що вона думає про свої можливості і досягнення, з іншого боку, безжалюно оголюється. Дж. Гелбрейт зазначає: «Долар, вкладений в інтелект людини, часто приносить більший приріст національного доходу, ніж долар, вкладений в залізні дороги, греблі, машини та інші капітальні блага. Освіта стає високопродуктивною формою капітальних вкладень» [12, с. 49].

Здатність економіки створювати й ефективно використовувати інтелектуальний капітал дедалі більшою мірою визначає економічну силу нації, її добробут. Відкритість суспільства для імпорту різноманітних знань, ідей та інформації, здатність економіки продуктивно їх переробляти – ось від чого залежить успішний соціально-економічний розвиток будь-якої країни.

Науково-технічний прогрес і його складова характеризують людський капітал як фактор загального якісного і кількісного зростання економіки. Особливу роль він грає в інноваційній діяльності, в сучасних умовах, де спостерігається диверсифікація проблем інтегрування трудового фактора у відтворювальний процес на базі інноваційно-інвестиційного підйому і віртуалізації ринкової взаємодії [13].

В економічному відношенні розвиток людського потенціалу та інтелектуального капіталу передбачає довгострокове інвестування і вимагає значних матеріальних витрат. В сучасних умовах в Україні та її регіонах відсутні такі можливості, тому існує необхідність визначення пріоритетів та пошуку джерел їх фінансування. Важлива поетапна реалізація концепції розвитку людського потенціалу, яка виділяє найбільш значущим ресурсом розвитку саме людину – активну, творчу, громадську.

В інтелектуальному капіталі структурно виділяють три складові: людський, організаційний, споживчий капітали. Ці капітали взаємодіють один з одним і інвестувати потрібно кошти в кожен з них.

Інвестування – це важлива передумова виробництва інтелектуального капіталу, але ще не саме його виробництво, яке здійснюється в

процесі діяльності, де власник цього капіталу виступає або об'єктом, або суб'єктом, або результатом впливу. Для формування і розвитку творчих здібностей одних лише інвестицій недостатньо. Зміст цього процесу – це не просто вкладення коштів і ресурсів, а усвідомлена і цілеспрямована діяльність самого носія цих якостей, домогосподарства і всього суспільства. Інтелектуальний капітал створюється як у суспільному секторі економіки за допомогою ринкового механізму, так і в особистому – в тому сенсі, що витрати праці і зусиль по саморозвитку та самовдосконаленню відіграють вирішальну роль у цьому процесі. Але ці витрати неминуче включаються потім в суспільні витрати, як рух всього відтворювального процесу, бо накопичений запас знань, умінь та інших виробничих якостей людини може бути реалізований і може отримати оцінку тільки в суспільстві за допомогою активної діяльності їх володаря.

За К. Макконнелл і С. Брю: «Інвестиції в людський капітал — це будь-яка дія, яка підвищує кваліфікацію і здібності і, тим самим, продуктивність праці робітників. Витрати, які сприяють підвищенню чисельності продуктивності, можна розглядати як інвестиції, бо поточні витрати або витрати здійснюються з тим розрахунком, що ці витрати будуть багаторазово компенсовані зрослим потоком доходів у майбутньому» [14, с.171].

Інвестиції в інтелектуальний капітал мають ряд особливостей, що відрізняють їх від інших видів інвестицій. Відзначимо головні з них:

1. Не всякі інвестиції в людину можуть бути визнані вкладеннями в інтелектуальний капітал, а лише ті, які суспільно значимі і економічно продуктивні.

2. У міру накопичення інтелектуального капіталу його прибутковість підвищується до певного рівня, обмеженого верхньою межею активної трудової діяльності.

3. Інтелектуальний капітал схильний до фізичного і матеріального зносу, але, при цьому, він здатний накопичуватися і множитися.

4. У порівнянні з інвестиціями в інші форми капіталу потенціал вигоди в інтелектуальний капітал найбільш високий, особливо з погляду суспільної користі, якщо цим потенціалом правильно розпорядитися.

З усіх видів інвестицій в людський капітал найбільш важливими є вкладення в здоров'я і в освіту. Загальна та спеціальна освіта покращує якість, підвищує рівень і запас знань людини, тим самим збільшує обсяг і якість людського капіталу. Інвестиції ж у вищу освіту сприяють формуванню висококваліфікованих фахівців, праця яких надає найбільший вплив на оновлення укладів економіки, на темпи економічного

зростання і на конкурентоспроможність країни. Стан здоров'я людини – це його природний капітал, частина якого є спадковою, а інша – набутою в результаті витрат самої людини і суспільства. Протягом життя людини відбувається знос частини людського капіталу. Інвестиції, пов'язані з охороною здоров'я, здатні уповільнити цей процес [15, с. 51].

Розглядаючи проблему «людський фактор і економічний розвиток» не варто обходити систему протиріч в українському суспільстві, оскільки тільки через подолання суперечностей і йде процес розвитку. Таких протиріч у країні безліч. Відзначимо ті з них, які пов'язані з людським капіталом. Перш за все, відзначимо, що головна суперечність соціально-економічного розвитку України полягає в тому, що на момент отримання незалежності і зміни економічної моделі практично все населення країни складало люди, які виростили в умовах «соціалістичної системи». Це призвело до неправильного вибору пріоритетів в економічній політиці, до нюансу тимчасових вигод. Інша суперечність полягає в тому, що об'єктивні економічні закони не включені в практику «ручного» управління економічним розвитком, наукові знання ігноруються керуючим апаратом. Існують і протиріччя між ринковою моделлю і свавіллям чиновницької команди, між світовою практикою опори на інтелект і національною практикою руйнування інтелектуального потенціалу. Наприклад, 30-40% фахівців з вищою освітою працюють не за фахом. Протиріччя між новим мисленням і консерватизмом інституційних правил також ставиться до проблем участі інтелекту і знань в управлінні.

Ще однією досить характерною особливістю соціально-економічного розвитку України виступає суперечність між вимогами постіндустріального етапу в історії людської цивілізації, глобальними тенденціями інноваційного розвитку на основі інтелектуалізації економіки і впровадження високих технологій, з одного боку, та архаїчною структурою національної економіки, її переважною орієнтацією на експорт продукції чорної металургії та хімічної промисловості – з іншого. До того, надзвичайно висока матеріалоемність та енергоємність нашої продукції, яка за цими показниками майже на порядок поступається кращим світовим зразкам, робить її неконкурентоспроможною й істотно залежною від імпорту енергоносіїв, які стають вагомим важелем політичного тиску на нашу країну.

Глибинні корені цієї суперечності, знов-таки, виступають продовженням іншої суперечності – між стратегічними соціально-значимими інтересами національної економіки і прагненням невеликої групи власників металургійних і хімічних виробництв отримувати високі прибутки саме сьогодні. Ця суперечність особливо яскраво виявилася

в умовах світової фінансово-економічної кризи, коли істотно впав попит на продукцію хімії та металургії на світових ринках.

Однією з особливостей соціально-економічного розвитку України слід вважати також наявність істотної суперечності між гострими потребами реального сектору економіки у внутрішніх та іноземних інвестиціях і тими вкрай несприятливими правовими, політичними й економічними умовами, сукупність яких прийнято називати інвестиційним кліматом. Не випадково ті західні підприємці й інвестори, які спочатку прагнули вести бізнес в Україні, згодом згорнули свою діяльність, а значна кількість вітчизняних підприємців реєструють свої фірми за кордоном і вивозять прибуток за межі країни.

Тому вважаємо доцільним послатися на А. Гальчинського, В. Геєця, А. Кінаха та В. Семиноженку, які стверджують, що «на етапі трансформації економіки розвиток інвестиційно-інноваційного комплексу країни є визначальним фактором рейтингової динаміки як внутрішньої, так і зовнішньої конкурентоспроможності країни». Однак ці автори, відомі вчені, політичні і державні діячі підкреслюють, що «досвід останніх років засвідчив низький рівень контрольованості фінансових потоків та диспропорцію в їхній структурі. Іноземні інвестиції, залучені в Україну, не здійснили очікуваного позитивного впливу на економіку. За оцінкою глобального ризику, який включає у себе політичні, макроекономічні, зовнішні та комерційні ризики, спеціалісти оцінюють інвестиційне середовище в Україні як найбільш ризиковане, а Словенію, Чехію, Польщу та Угорщину відносять до країн з низьким інвестиційним ризиком» [16, с. 148].

Необхідно додати, що досить низька привабливість нашої країни для потенційних іноземних інвесторів зумовлена і політичною нестабільністю, і заплутаністю й ненадійністю правового забезпечення ведення бізнесу, і особливо надзвичайно високим рівнем корупції у владних структурах. Остання обставина особливо шокує їх, оскільки вона суперечить не тільки звичному характеру співпраці влади і бізнесу на благо своїх країн, але й елементарним нормам і вимогам як господарського права, так і ділової етики. Важливою для розуміння перебігу процесів соціально-економічного розвитку України та їх характеру є й суперечність між можливостями, які відкрилися перед суспільством з отриманням політичної незалежності, та психологічною неготовністю нації належним чином скористатися ними.

Підводячи підсумки виділення протиріч в стані економічної системи України слід особливо підкреслити, що головне протиріччя між інтелектуальним ресурсом у формі людського капіталу і політичною

елітою залишається знятим, що і є основним бар'єром у розвитку України.

Також слід підкреслити, що труднощі, які переживає Україна, не є чимось унікальним в історії людської цивілізації. Досить згадати хоча б Велику депресію, яку пережили США в 20-30-ті роки минулого століття, жахливий стан Німеччини, Японії та Італії після Другої світової війни, коли їхня економіка була вщент зруйнована, а народи деморалізовані поразкою. Але їх народи і уряди чітко визначили цілі та орієнтири розвитку і послідовно, напруженою працею постійно наближали їх досягнення. Важливо, що цілі полягали у досягненні не просто економічної могутності, а високого рівня добробуту населення. І сьогодні ці країни складають основу Великої Вісімки. Отже, Україні потрібна перш за все консолідація нації, всіх верств населення, влади і опозиції. Тільки тоді стане можливим «український прорив».

Висновки. Світова наука і історична практика приділяють пріоритетний вплив людському та інтелектуальному капіталом, розуміючи, що він є головним ресурсом і основною рушійною силою соціально-економічного розвитку суспільства. В Україні людському капіталу, як фактору інноваційного розвитку, бракує уваги. Основний акцент ставиться на розвиток інноваційної інфраструктури, на формування ефективних інститутів та підвищення ефективності національної інноваційної системи. Ми вважаємо, що такий «технічний» підхід до проблем української економіки і недооцінка ролі людського капіталу не здатні забезпечити структурні зрушення, необхідні для сталого розвитку української економіки і переходу до інноваційного розвитку.

Перехід до інноваційного розвитку означає, що інновації повинні охоплювати не тільки створення нових технологій, їх впровадження у виробництво, просування продукції на ринку, адекватну комунікаційну інфраструктуру, а й, власне, «інноваційне» ставлення до людини. Інноваційним називається такий розвиток сучасного суспільства, основою якого стає інтелектуальний капітал, що визначає конкурентоспроможність економічної системи і вирішальне завдання управління національною економікою.

Аналіз перспектив інноваційного розвитку в Україні показує наявність багатьох перешкод на цьому шляху. Нестача висококваліфікованих працівників вважається одним з головних бар'єрів для розвитку наукоємного виробництва, особливо в перспективі. Другий бар'єр – це корумпована і непрофесійна команда управління економікою.

Розвиток економіки України проходить через систему протиріч і розбалансу: ментальних, кадрових, галузевих та ін. З одного боку, це створює гальмуючі умови, з іншого – існує потреба і необхідність по-

шуку своєї ексклюзивної моделі інноваційного розвитку. Для її реалізації повинні бути використані ресурси національного інтелектуального капіталу, якому необхідно відновити його історичну та економічну цінність.

1. Беккер Гэри С. Избранные труды по экономической теории. Человеческое поведение: экономический подход. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
2. Schultz T. Investment in Human Capital // Economic Growth – an American Problem. Englewood Cliffs, 1964.
3. Thurow L. Investment in Human Capital / L. Thurow. – Belmont, 1970. – 146 p.
4. Ben-Porath Y. The Production of Human Capital and The life Cycle of Earnings // Journal of Political Economy – 1967. – 75, 352-365 pp.
5. Denison E. The Sources of Economic Growth in US and Alternative before. – US. N.Y., 1962. – 308p.
6. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование. – М.: Прогресс, 1978. – 275 с.
7. Капелюшников Р.И. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы. – М.: Наука, 1981. – 286 с.
8. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Конов В.А., Курганский С.А. Производительные силы человека: структура и формы проявления. – СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1993. – 163 с.
9. Ильинский И.В. Инвестиции в будущее: образование в инвестиционном производстве. – СПб.: СПбУЭФ, 1996. – 43 с.
10. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. – СПб., 1994. – 83 с.
11. Иноземцев В.Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с.
12. Дж. Гелбрейт. Экономические теории и цели общества/ под ред. акад. Н.Н.Иноземцева. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
13. Человеческий капитал в инновационном развитии // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – 2006. – № 4. – С. 56-58.
14. Макконнелл К.Р., Брю С.А. Экономикс. – В 2 т.: пер. с англ. – Баку: Изд. «Азербайджан», 1992. – Т. 1. – 399 с.
15. Трошин А.В. Человеческий капитал как фактор развития инновационной экономики России // Современная экономика: проблемы и решения. – 2010. – № 9 (9). – С. 49-53.
16. Гальчинський А., Гесць В., Кінах А., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання, 2002. – 336 с.

Отримано 31.05.2013